

Terhes Edit:

Dosztojevszkij "A szelíd teremtés" c.
kisregényének értelmezése

A XIX. században uralkodó nézet volt, hogy minden embernek valahol, valamilyen módon törekednie kell az önmegvalósításra. Az individuuum kiteljesedésének vágya a XIX. századi individuuum eszmetörténeti jellemzője, ami teljes mértékben meghatározza az emberek gondolkodásmódját, magatartását, érzelmi és akarati reakcióit. Bár előfordulhat, hogy az egyén nem is tud a benne meglévő, valahol mélyen megbúvó tulajdonságról, pontosabban nem tudatosul benne a létezése, az magától működik, s rányomja bélyegét az egyén minden cselekedetére.

Az általam említett mű főhőse, a zálogos is, anélkül, hogy számot vetne ezzel, mintegy magától értetődő módon törekszik az individuális teljesség megvalósítására, elismeri ennek fontosságát, társadalmi érvényességét – mint ahogy erre a későbbiekben részletesebben is rámutatok. S éppen az okozza meghasonlását, a belső én meghasonlását, hogy ő maga – mint Dosztojevszkij hősei általában – képtelen eleget tenni saját belső elvárásainak. Nem az a legfontosabb, mint gyakran gondolja, hogy mások előtt igazolja magát, hanem hogy önmaga előtt álljon tisztán, tehát önmagában ne legyen oka kételkedni. Így tudná csak megszüntetni az önbecsülés, önérték hiányát, ami nála számos probléma forrása. Hiszen ha önbecsülését is elveszíti, hogyan várhatná el másoktól, hogy megbecsüljék, értékeljék, elismerően viszonyuljanak hozzá.

A főhős, ha be nem is vallja, tulajdonképpen érzi, hogy társai viselkedésének reális alapja van, s értékf-

téletükkel tudata legmélyén ő is kénytelen egyetérteni, hiszen olyan ember, aki az elvárásoknak – s itt nem csupán a társadalmi, de legalább olyan mértékben az egyéni elvárásokról is szó van – képtelen eleget tenni, nem érdemel megbecsülést még saját értékrendje szerint sem. Nagyon is érzi ezt a főszereplő, s a legnagyobb baj éppen az, hogy képtelen belátni saját alkatmatlanságát, értéknélküliségét. Ha társai ok nélkül néznék le s vetnék ki maguk közül, ez még nem lenne olyan tragédia, amely ennyire föl tudja borítani az egyén belső világát, hiszen az alaptalan intrikákra általában ügyet sem vet az ember. Hangsúlyozni kell, hogy a negatív vélemény csak addig nem jelent problémát az egyén számára, amíg tudatában van annak megalapozatlanságának, de abban a pillanatban, mihelyt okot szolgáltat minderre, elbizonytalanodik, s végül saját értékítéletével szemben is fegyvertelenné válik. Pontosan ez a folyamat játszódik le a zálogossal is: "Látszatra büszkén, de a valóságban porig sújtva hagytam ott a katonai pályát. Akaratom megtört, lelkem elcsüggedt", "De sötét múltam, s az, hogy örök időkre tönkretették jó híremet, becsületedem, állandóan gyötört, megmérgezte életem minden óráját", "Életemben volt ugyanis egy rettentően nyomasztó, szerencsétlen körülmény, amely... minden órában szörnyű súllyal nehezedett rám: jó hírnevem elvesztése és az ezredből való kizárásom". Ezek az idézetek jól tükrözik a főhős lelkiállapotát, s azt, milyen változásokat idéztek benne elő az események.

Az individuális önmegvalósítás XIX. századi programjának értelmében az emberi lét konfliktusos lét, s feloldásának perspektívái egyénenként változóak: ki több, ki kevesebb sikerrel jut el a megoldáshoz, más-más utakon, különböző eszközök által. A zálogos azt hangoztatja: "Bosszút állok a társadalmon". Nála a bosszú nem más, mint torz öngazolás. Arról van tehát szó, hogy először

---

Önmaga előtt kell újra "értékhozóként" feltűnnie, s csak azután léphet a társadalom elé. Bármennyire is hangoztatja, hogy nem érdeklik mások ítéletei, törvényei, torz megkettőzöttségéből adódóan nagyon is ezek szerint él, s ezekkel szemben akarja magát újra elfogadtatni. Az ezért folytatott küzdelem azonban egyre jobban kimeríti, s épp az ellenkezőjét éri el annak, ami az eredeti célja. A személyes értékítélet jelentőségéről egyoldalúan megfélemezhető ember ahelyett, hogy "feljebb kapaszkodna", egyre "lejjeb csúszik", s még távolabb kerül az elképzelt ideáltól.

A harmónikus fejlődő egyénben – így például Dosztojevszkij hőseivel szemben Tolsztoj hőseinél – általában megvan az individuális teljességre való törekvés, s a legtöbb esetben problémátlanul, spontán módon közeledik célja felé, s amíg ez így van, addig nincs is semmi probléma. Azonban ha a hősből ez a természetesség nincs meg, és lényegesen megkettőzöttségének ellenére görcsösen, erőlködve akarja mindezt elérni, akkor fantasztikus, mesterséges erőfeszítések útján juthat csak el ideig. Ez az erőfeszítés azonban egyre több energiáját emészti fel, s előbb vagy utóbb az egyén maga is kezdi érezni ennek értelmetlenségét, következőképpen mind jobban kétségbeesik, elkeseredik, s a kétségbeesett ember már eleve nem lehet teljes, hiszen tudatában zavar lép fel. Természetesen ezt nehéz elismerni, még önmaga előtt is. Ez az önmarcangolás, belső küzdelem egyre inkább megakadályozza a saját dolgaiban való kiigazodást, az eseményekre való megfelelő reagálást. Jól láthatjuk ezt, ha megvizsgáljuk, hogyan viselkedik a főhős feleségével szemben: egyáltalán nem mondható normálisnak magatartása, hiszen szó szerint halálra gyötéri a lányt, s ez még örömet is okoz neki: "Halálra gyötörtem őt, erről van szó!", "Elbűvölt az érzés, hogy nem vagyunk egyenlők".

A főhős kitűzött egy célt maga elé, csak ezt látja, minden más mellékessé válik. S ez a cél: hogy valaki végre felnézzen rá, elismerje értékeit, tisztelje őt, s ez a valaki jelen esetben a felesége. "Azt akartam, hogy bálványozva nézzen fel rám, és ezt meg is érdemeltem". "Roppant érdekel, vajon becsült-e engem?", "Megvetett-e vagy sem?".

A férfi tehát nem azért veszi feleségül a lányt, mert igazán szereti, inkább a gonosz szándék uralkodik benne. Sokszor ridegen, kimérten, sőt kegyetlenül viselkedik a lánnyal. Mindezt meg lehet érteni, hiszen sebzett lelkű emberről van szó, akinél éppen a személyiség egyik legfontosabb eleme, az önérzet sérült meg, ezáltal szinte betegessé vált, s éppen ezért túlzott mértékben igényli – a másikat meggyötörve – az önigazolást. Ezt meg lehet nála érteni, de igazolni soha. Hiába is próbálkozik ezzel a hős. Ő tulajdonképpen nem akarja büntetni a lányt, hiszen tisztában van ártatlanságával, de úgy érzi, a másik még nem képes átérezni az ő helyzetét, nem elég érett az ő problémáinak a megértéséhez. Ezért próbálja "megedzni" a lelkét azáltal, hogy ennyi szenvedést juttat osztályrészéül. Undorodik magától, nem tud megbocsátani magának, s ezért hiszi tévesen azt, hogy a másik, önmagával rendszerben lévő ember nem képes megérteni őt, hogy a másikat fel kell készíteni, azaz tulajdonképpen el kell taszítani ahhoz, hogy őt megértse; pedig talán éppen fordított a helyzet: minél tisztább valaki, minél kevesebbet "ismer", annál többet képes megérteni.

A műben a főhős nem csupán elmeséli kettejük történetét, hanem magyarázkodik is. Vádló, vádlott egyaránt ő, hiszen a valóságban senki sem vádolja semmivel, csak saját lelkiismeretével kell megküzdenie. Ez a kettős szerep /vádló-vádlott/ jól mutatja a szereplő meghasonlását: képtelen az egységet megtestesíteni, a harmóniát megte-

remteni, hiányzik belőle az ellentéteket személyesen egybefogó meggyőződés. Kifogásait, ügyetlen magyarázatait sokszor még ő maga is elveti, de sosem álláspontjának igazát vonja kétségbe, így ellentmondásokba keveredik, saját magát is becsapja, hiszen nem tudja vállalni önmagát; ezért válik nevetségessé, s képtelen kilépni a nevetségesség szituációjából: "Tudom, tudom, mondaniuk sem kell: nevetségessnek tartják, hogy a véletlent és ezt az öt percet okolom" – mondja, de mégsem látja be igazán. Mégis mindenáron "ártatlanságáról" kívánja magát és a világot meggyőzni, vagyis a bűntudatot a szó igazi értelmében nem képes vállalni. Önvádjainak komolytalanságát az okozza, hogy föltételezése szerint, ha verbálisan beismeri bűneit, már mentesül is alóluk. A főhős eltúlozza a személyes, intellektuális belátás, a reflexió jelentőségét, a szubjektív részigazságot teljesnek véli, tagadja az élettények szerepét, azaz nem látja be, hogy tetteinek vannak olyan tényezői, amelyek nem szűnnek meg azáltal, hogy mi megkíséreljük másként nézni a dolgokat. Az utólagos bocsánatkérés önmagában nem hozhatja a problémák megoldását.

Igaz, belátta, hogy hibát követett el, a nőt ő gyötörte halálra, s a beismerés által már nem az az ember, aki volt. Hiba lenne tehát azt állítani, hogy az önvallozás során mindvégig helyben topog: igenis eljut valahová, ahova a lány által nyújtott élmény segíti: a már említett szubjektív igazsághoz. Azonban a bűntudatot igazában nem vállalja, csupán bűntudatot vall, és a bűntudat nyomása alól kivont súlytalan bűnbánat, a megigazulás bekövetkezésének hazug tudata a torz tervet visszamenőleg igazolja. Nem látja be, hogy amit tett, nem igazolható, hiába is keresi ennek módjait. A főhős hibája, hogy hisz az abszolút megoldásban, ami ez esetben egyszerűen nem létezik.

Az önvallomás, önelemzés mindig teljesen szubjektív nézőpontból történik, s jelen esetben az önleleplezéshez vezet. A zálogos úgy érzi, számára teljesen világossá váltak az események mozgatórugói, ő megtalálta az igazságot. Azonban ez csupán szubjektív igazság, s lehet-e az az igazság, amit csak szubjektíven él át az egyén? Természetesen ezt nem fogadhatjuk el úgy, mint teljes igazságot, ami mindenki számára - a humán problémák teljessége szempontjából - kielégítően hat.

A lány halálával tehát újabb csalódás érte a férfit, ami ugyanúgy végig fogja kísérni egész életén, mint a katonaságnál elkövetett "ballépése". Ez a kudarc még lejjebb taszította az "önbecsülés létráján", persze csak képzetesen szólva, hiszen az önbecsülésnek a szó szoros értelmében nincsenek tárgyi feltételei. Ezért nem érezzük a mű végén a megnyugvást: a vallomástevő hős ugyanolyan izgatott, feldúlt állapotban válik el az olvasótól, mint amilyen zaklatott volt a mű elején. A kudarcok természetesen a lelki ép egyéniséget is kellemetlenül érintik, de képzeljük el egy, már eleve sérült lelket, amely éppen a kudarcok okozta csorba kiküszöbölésén igyekszik. Ilyenkor a mások számára csupán kellemetlen élmény katasztrófikussá válhat, s olyan abnormális torzulásokhoz vezethet, mint a jelen esetben. A főhős nehezen tud szembenézni azzal a ténnyel, hogy felesége képtelen volt tovább elviselni a közös életet, s nehezen veszi tudomásul, hogy miközben hibái kijavításán igyekezett, csak még több hibát halmozott egymásra. Miközben el akarja ismertetni magát, értékes személyként akar feltűnni, éppen azt éri el, hogy megundorodnak tőle, nem bírják elviselni a vele való közös életet. Még szóban magát vádolja, közben úgy érzi, lelke mélyén magával azt hiteti el, hogy csak a félreértés és a véletlen okolható azért, hogy a lány nem

tudta felfedezni a benne rejlő értéket, nem tudta feltárni a "rejtélyt": "Itt nyilvánvaló félreértésről van szó. Hiszen velem még lehet együtt élni...".

A mű szövegét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az előadásmód épp olyan szokatlan, mint maga a szituáció: "Képzeljének el egy férjet, akinek a felesége néhány órával ezelőtt öngyilkosságot követett el... s most ott fekszik kiterítve az asztalon". A férfi előtt felelevenednek közös életük főbb pillanatai, természetesen minden az ő szemszögéből nézve, s így elég egyoldalú képet kapunk mindenről. Azonban találunk néhány utalást, megjegyzést, amiből következtetni lehet a másik fél lelkiállapotára: "... feleségem mind szótlanabbá vált... nézett és hallgatott", "...megint elővette az idegroham...", "inkább csak tapintatból mosolygott, hogy el ne kedvetlenítsen".

Már az első sorok elárulják a beszélő nyugtalanságát, hiszen az előadásmód zavaros, kapkodó, akadozó, a szándékos rendszerezés legapróbb jelei is hiányoznak. Hol magához beszél, hol az olvasóhoz, hol egy láthatatlan bírához. Ez természetesen nem véletlen: szinte magunk előtt látjuk, halljuk ezt a vergődő, tulajdonképpen szerencsétlen figurát, akit eleinte inkább elftélnünk, mint szánunk, amíg meg nem ismerjük cselekedeteinek mozgatórugóit.

A cím - Кроткая - azt sugallja, hogy nőről lesz szó a műben, azonban mindvégig a férfi személye van a középpontban. A lány, ha néha előtérbe kerül is, csupán azért, hogy a férfi viselkedésének tükre legyen, aki érezhetően alig törődött a másik fél érzelmeivel, mint ahogy most is csak a saját elképzeléseit adja elő, önmaga köré csoportosítva mindent. A lány iránti empátia legkisebb jelét sem tapasztaljuk. Amikor a férj az általa elképzelt boldogságot válaszolja fel, akkor is csak azzal törődik, ami

számára jó lett volna. Hogy a másik fél esetleg gyötrődött volna ugyanettől, az neki nem számít. Nincs teljesen tisztában azzal, milyen érzés házasságban élni valakivel, akit az ember nem szeret, akit mindig csak mint jótévőt tekintette, aki megmentette a kiszolgáltatottságtól. Sajnos nagyon hamar rá kell jönnie, hogy még nagyobb kiszolgáltatottságba került: "Milyen menyországot teremtettem volna neked!" – mondja, de viselkedése egyáltalán nem erre enged következtetni; Valójában nem tudott volna igazi boldogságot nyújtani a lánynak, hiszen nem szerette, egyszerűen képtelen volt szeretni, nem tanulta meg, mit is jelent a szeretet; önző, nincs beleérzőképessége. Erre utal bizonytalansága is, amit a következő idézetek jól mutatnak: "Vajon miért is akartam én megnősülni? Talán már akkor sem szerettem én őt?" "Azt hiszik, nem szerettem őt?" Az irodalmi művek egyik leghangsúlyosabb helye az utolsó mondat. Ebben az elbeszélésben az utolsó szó: "velem"; még itt is csak önmagával foglalkozik a beszélő; az ő sorsa a legfontosabb kérdés.

Nem véletlen, hogy a műben éppen egy tizenhat éves lányt szerepeltet a szerző, aki szinte még gyerek. Ugyanis ebben a korban még nincs kialakult értékrendszerük, véleményük az embereknek, könnyen formálhatóak, s a főhősnek éppen arra van szüksége, hogy kedve szerint alakíthassa a lányt. Ő volt ugyanis az egyetlen, aki előtt keménynek, erős akaratúnak mutatkozhatott, emelt fővel állhatott, s aki tisztelettel nézett volna fel rá. Az ő halálával az utolsó reményét is elvesztette, érthető tehát kétségbeesése. De milyen is volt valójában ez a lány? A mű elején egyáltalán nem olyan a viselkedése, hogy sejteni lehetne tragikus végzetét. Nem úgy ismerjük meg, mint egy teljesen "szelíd teremtést": "Tegnap lázadó viselkedése miatt azonban ma szigorúan fogadtam", "Arca megint lángba

borult, szeme ismét szikrázott", "Azonnal sarkon fordult és elment", "Ő nagyon büszke".

A férfi azonban meglátta benne azt a "szelíd teremtest", akivé a későbbiek során aránylag könnyen alakíthatta a lányt, s úgy érezte, tökéletesen megfelel céljainak. Ez nem csupán a természetéből, de helyzetéből is adódott: teljesen kiszolgáltatott volt, s szabadságában is erősen korlátozott. A történet mégis tragikusan végződik, mert a lány nem úgy alakul át, ahogy a férfi azt elképzelte. Végzetébe tulajdonképpen a saját büszkesége sodorja, s bár a büszkeség önmagában egyáltalán nem bűn, neki az ő helyzetében mégis megértőbben, kezdettől fogva szelídebben kellett volna viselkednie, s nem megvárnia, hogy kikényszerítsék belőle a szeretetet, amire ennek a lelkileg sérült férfinak igen nagy szüksége lett volna. A lány akkor válik igazán a címben szereplő "szelíd teremtéssé", amikor leugrik az emeletről: így tulajdonképpen a férfi csinál belőle szentet. Kapcsolatuk azonban nem ennyire egyszerű: két ember harcának vagyunk tanúi, hiszen a lány éppúgy küzd, mint a férfi, bár nem egyenrangú felek, hiszen a lány teljesen ki van szolgáltatva, a férfi a "kezében tartja", ő azonban mindezek ellenére próbál változtatni, "láza". Harcuk több szakaszból tevődik össze, hol egyikük, hol másikuk kerül fölénybe. Az indulási szintről már beszéltem; a férfi fölényben van, s ezt igyekszik továbbra is biztosítani magának. Kapcsolatukban ő az irányító, ő az, aki nem szól a lányhoz, bármit is tesz a szerencsétlen, hogy feloldja ezt a ridegséget: "Elbűvölt az érzés, hogy nem vagyunk egyenlők", "Ő egyszer-kétszer heves kitörésekre ragadtatta magát: nyakamba borult, átölelt... közeledését hidegen fogadtam".

Azonban a lány kezd más eszközökhöz folyamodni: "arca egyre kihívóbb lett", "Ez lázadás volt és függetlenségre törekvés", "Ő az arcomba nevetett és elment hazul-

ról", "Toporzékolni kezdett; ez már fenevad volt, dühöngő fenevad".

A véletlen úgy hozta, hogy sikerült megtudnia a férfiről azt, amit a leginkább szeretett volna nem megtörténtenek tekinteni, pontosabban valahogy jóvátenni. Ez volt az ő legérzékenyebb pontja, amire a lány éppen rátapintott, s ez előnyhöz juttatta, bár csak nagyon rövid időre: "Gyávasága miatt zárták ki?" Ezzel szinte sarokba szorította a férfit, aki érzi, hogy most vereséget szenvedett, alul maradt, s igyekszik mihamarabb kilépni ebből a számára kínos szituációból: "De neki éppen ez kellett, az én újabb megaláztatásom".

Az események menetében a következő fontos fordulópont a pisztoly-jelenet. Ekkor ugyanis a férfi úgy érzi, véglegesen fölénybe került: "Egész lényemmel éreztem, hogy abban a pillanatban félelmetes párviadal, élethalálharc folyik köztünk, hogy harcol ellenem, a tegnapi gyáva ellen, akit bajtársai is gyávasága miatt zártak ki az ezredből", "Azzal, hogy meg sem moccantam, mikor halántékomnak szegezte a revolvert, egész sötét múltamért álltam bosszút", "Győztem tehát – és ő örökre le volt győzve", "Ő legyőzetett, de nem nyert bocsánatot". Ezek után megváltozik a lány viselkedése, felszívódik benne a büszkeség, a lázadó szellem, csupán a szelídség marad meg benne, s egyre jobban kifejeződik, "hatalmába keríti" a lányt. Lassanként tehát feladja a harcot, egyre szótlanabbá, "szelídebbé" válik, s így jut el arra a pontra, hogy valóban a címben szereplő "Кпоркая" legyen a tragédia pillanatában: "Agyongyötörtnek látszott – ahogy azt a főhős maga is mondja – egyszerűen megtört", "Ő csak hallgatott és látszott rajta, hogy fél. Egyre jobban félt, egyre jobban".

A végső győzelem tehát a férfié – de valóban győzelem ez? A főhős képtelen arra, hogy előre nézzen a jövő

felé, a múlt nyomasztó emlékei ránehezednek, képtelen lerázni őket magáról. Az ember akkor fejlődik, ha a jövő felé fordul, nem pedig akkor, ha a múlt már megváltoztathatatlan eseményein rágódik. Bár az ember nem lehet képes elszakadni a múltjától, az emberi tudat soha nem "tabula rasa", ugyanakkor nem megengedhető, hogy ez túl nagy szerepet kapjon, mert akkor gyötrődéshez, felőrölődéshez vezethet, mint jelen esetben is.

A mű végén a főhős a szeretetről beszél, annak fontosságáról az emberi kapcsolatokban: "Tehetetlenség! Közöny! Ó, természet! Magányos ember a földön - ez a legrosszabb!", "Emberek, szeressétek egymást!". Itt azonban ellentmond saját magának, hiszen ő mindig megvetette a nőket azért, mert csak a szeretetre képesek, nincs bennük eredetiség, s a szeretet hirdetésére most is csak az eredetiség vágya serkenti, mert az ő esetében szeretetről beszélni valóban nagyon eredeti dolog: "A szerető asszony a szeretett lénynek még a hibáit is imádja", "A nőket mindig az ész hiánya vitte a pusztulásba". Ez is jól mutatja, mennyire hiányzik belőle az egység, a meggyőződés - torz figura, aki saját föloldhatatlan, értelmetlenül egybefoghatatlan ellentmondásainak foglya, mint Dosztojevszkij hősei általában.